

Het oude Veenhuizen nogmaals bekeken.

Wat nadere bestudering van oude kaarten kan toevoegen aan het ware verhaal over de historie van dit Drentse dorp in de oude gemeente Norg.

In een eerder verschenen artikel in het Waardeel heb ik geprobeerd om de erven die op de kaart van Veenhuizen uit 1639 voorkomen, te lokaliseren.¹ Bij het verzamelen van gegevens voor een thema-avond van de Historische Vereniging Norch, welke het gebied Een-Veenhuizen als onderwerp had, kwam ik een fragment tegen van een kaart welke ik tot op dat moment nog niet eerder onder ogen heb gehad.² Deze kaart is in 1710 door Johan Tideman, geadmitteerd landmeter in de Provincie van Friesland, Stad en Lande en het Landschap Drenthe, in opdracht van de markgenoten van Een gemaakt. De opdracht aan Tideman was om op aanwijzing van de markgenoten van Een en op basis van oude verzegelde brieven de markegrenzen van Een op te meten en af te beelden op een kaart. In de geschiedenis van Een wordt de kaart aangehaald in verband met de vele grenskwesties die er geweest zijn tussen de Eeners en de heren van de Nienoord. Deze kaart leek details te bevatten die mogelijk meer duidelijkheid kunnen geven over de bebouwingshistorie van dit gebied, de ligging van het kerkhof in Veenhuizen en het mogelijke verband met het zogenaamde Spaanse Kerkhof aldaar. Een reden voor mij om te proberen een digitale versie van de kaart die op het Drents Archief wordt bewaard, in te passen in een nauwkeurige kaart van dit gebied welke vervaardigd is in het coördinatenstelsel van de Rijksdriehoeksmeting.

Inhoud en kwaliteit van de kaart.

De kaart blijkt veel meer te bevatten dan alleen de markegrenzen waar die volgens de Eeners zouden moeten liggen. De kaart wijkt enigszins af van die welke Tideman een paar jaar eerder in opdracht van de heer van Nienoord had gemaakt. De kaart van 1710 geeft het gebied weer tussen Norg, Roden, Leek, Marum, Bakkeveen, Haule en Veenhuizen, met de ligging van de kerken en de voornaamste wegen. Centraal staat het gebied rond Een met de opstallen in Een en Veenhuizen, de ligging van de schansen, van een kerkhof bij Veenhuizen en de vermoedelijke ligging van de Oldehof. Verder zijn de begrenzing van het perceel waar de borg van Westervelde is gelegen en de kerk van Norg opgenomen. De kaart geeft de situatie weer uit ongeveer het midden van de periode tussen 1639 en 1812, in welke jaren nauwkeurige kaarten van dit gebied zijn gemaakt. Deze periode van onduidelijkheid over het bestaan van nauwkeurige kaarten van dit gebied kan mogelijk met de helft worden ingekort indien deze kaart van 1710 dusdanig nauwkeurig gemeten is dat deze inpasbaar is in de kadastrale of topografische kaart: (beide vervaardigd in het coördinatenstelsel van de Rijksdriehoeksmeting). Blijkens de scan vertoont de originele kaart hier en daar scheurtjes die een kleine verschuiving van het beeld ter plaatse te zien geven. Ook komen verschijnselen voor van rek en krimp op sommige plaatsen. Maar daar het mij in dit geval alleen maar gaat om het deel Veenhuizen kan daarmee bij de inpassing rekening mee worden gehouden, wanneer daartoe aanleiding is. De kaart bevat voldoende elementen om te kunnen worden vergeleken met de kadastrale kaart: de kerk van Norg, de borg te Westervelde, de Schipsloot, de markegrens tussen Een en Steenberg en ofwel de gemeentegrens tussen Roden en Norg en de Landweer, de grens met Friesland.

Het resultaat van de inpassing.

Na het proces van inpassing blijken alle hiervoor genoemde elementen precies samen te vallen met de overeenkomstige elementen van de kadastrale kaart van 1832. Met andere woorden: de kaart van Tideman uit 1710 is uitstekend op schaal gemaakt. Dat betekent ook dat de overige elementen op de kaart kunnen worden vergeleken met mogelijk samenvallende elementen van deze kadastrale kaart. De lijnen op de kaart van Tideman uit 1710 die

¹ Anne Post, 'Veenhuizen in 1639, een poging tot reconstructie', *Waardeel* 2 (2010) 1-5.

² Jan Slofstra, Een in de zeventiende en achttiende eeuw' in: Paul Brood (red.) *Van Eden tot heden. Geschiedenis van het dorp Een* (Historische Vereniging Norch, 2008) 114; zie voor een afbeelding van de hele kaart: idem, Het 'Quaestieuze Veld' in *Ibidem*, 136.

samenvallen met grenzen op de kadastrale kaart van 1832 zijn de markegrens met Steenberg, de Landweer als vastgestelde grens met Friesland, de Schipsloot, het perceel met de borg te Westervelde, het perceel met de kerk te Norg, het tracé van de Oude Norgerweg bij Een met de schans Portugal ernaast en de Swartendijkster Schans alsook de plaats waar het Brullenbos ligt en de rechte wegen in Veenhuizen. Voor de beoordeling van het Friese grondgebied op de kaart van Tideman was geen kadastrale kaart uit 1832 beschikbaar en is een recente topografische kaart gebruikt. Plaatsen we deze achter de kaart van Tideman uit 1710 dan valt op dat ook de lokatie van de kerk van Marum samenvalt en enkele grenzen bij de Nienoord, evenals enkele grenzen nabij Bakkeveen. Wat niet samenvalt zijn alle bochtig getekende wegen tussen de dorpen, die kennelijk schetsmatig op de kaart zijn aangegeven. Dat geldt ook voor alle lijnen die de begrenzings van groenlanden en bouwlanden bij de dorpen weergeven, alhoewel hiervan de vorm grotendeels juist is. Verder is het opvallend dat zes van de negen afgebeelde boerderijen in Een vrijwel overeenkomen met gebouwen op de kadastrale kaart van 1832. We mogen dan ook aannemen dat Tideman bij het in kaart brengen van het bezit van de Eener boeren niet alleen de markegrenzen heeft gemeten, maar ook binnen de marke de belangrijkste elementen zoals de bedrijfsgebouwen, het kerkhof en de schansen. De Eener samenleving strekte zich kennelijk uit tot en met Veenhuizen. Voor de meetconstructie zal hij gebruik gemaakt hebben van kerktorens, zoals die op de kaart voorkomen. De voorman van de Eener boeren zal een Lunsingh zijn geweest en diens behuizing in Westervelde moest derhalve ook op de kaart worden weergegeven.

Het kerkhof en de gebouwen.

Het detail Veenhuizen - Een van de kaart van Tideman.

De bovenkant van de kaart uit 1710 is het westen. We zien de Schipsloot midden boven. Haaks op de Schipsloot is een lijn getekend waarbij staat vermeld Kruisdijk. In het midden van dit kaartdeel is het bochtig tracé van een weg te zien welke van Een naar Veenhuizen loopt. Dit eindigt bij het kerkhof, getekend als een klein groen rondje met bomen er omheen. De weg gaat verder als een rechte weg in zuidelijke richting en eindigt bij een haaks erop getekende weg. Deze weg loopt naar het westen in de richting van Haule en naar het oosten loopt de weg dood. Halverwege dit oostelijk deel van de weg zien we aan de noordkant een gebouw getekend. Verder naar het oosten toe zien we onder op de kaart het Brul, een bos met in het midden een gebouw. Het Brullenbos kennen we ook van de kaart van Veenhuizen uit 1639. De weg van Een naar Norg is ook op de kaart aangegeven en ten zuiden van deze weg, ongeveer in het verlengde van de Schipsloot, zien we een groepje bomen getekend met ernaast de naam Oldehof. Wanneer we het fragment Veenhuizen van de kaart van Tideman uit 1710 samenvoegen met de kadastrale kaart van 1832 kunnen we zien waar we een en ander moeten zoeken en welke overeenkomsten er zijn.

Op de hierbij afgebeelde samengestelde kaart zijn de kadastrale grenzen van 1832 als blauwgrijze lijnen weergegeven. Het perceeltje op de kadastrale kaart waar het zogenaamde Spaanse Kerkhof ligt, is als een rode dikke punt herkenbaar gemaakt.

We zien nu dat 't Kerkhof op de kaart van Tideman uit 1710 precies samenvalt met het rood gemaakte perceeltje van de kadastrale kaart 1832. Dit perceeltje, dat op hedendaagse topografische kaarten wordt aangeduid met de naam Spaans Kerkhof is dus hetzelfde perceel als het kerkhof van Veenhuizen zoals de landmeter Tideman dat in 1710 aldaar heeft aangetroffen. Het centrum van het getekende groepje bomen, verder noordelijk op de kaart van Tideman uit 1710 met de naam Oldehof ernaast, komt overeen met een perceel op de kadastrale kaart 1832 ten zuiden van de weg Norg-Een, direct gelegen tussen een zandweg en het diep.

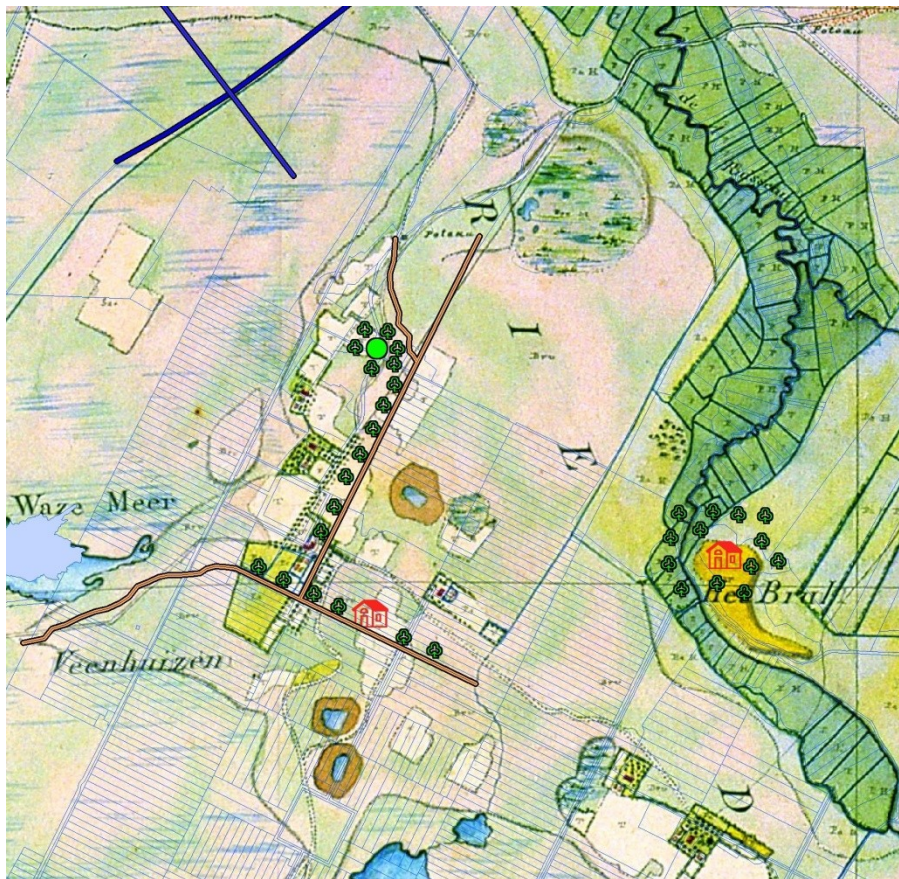
Verder is het opmerkelijk dat de twee haaks op elkaar staande wegen samenvallen met grenzen die op de kadastrale kaart van 1832 voorkomen. In eerste instantie weliswaar niet als weg herkenbaar, maar het lange rechte stuk naar rechts is de huidige Oude Norgerweg, als verlenging van de weg die op de kadastrale kaart wel voorkomt.

Op de kaart van Tideman van 1710 zien we in Veenhuizen maar één gebouw aangegeven, even ten noorden van de huidige Eikenlaan en ongeveer 300 meter ten oosten van de huidige Oude Norgerweg. Maar we zien ook een gebouw getekend in de Brul, een vanouds aanwezig bos. Het komt niet logisch over, een gebouw in een bosgebied, tenzij er een bijzondere reden voor is. We moeten aannemen dat er tijdens de meting in januari 1710 niet meer gebouwen in Veenhuizen aanwezig waren dan deze twee, gelet op de gedetailleerdheid van de vervaardigde kaart. De op de kaart Veenhuizen 1639 aangegeven zes erven zijn op de kaart van Tideman uit 1710 niet op een overeenkomstige plaats terug te vinden, dus waarschijnlijk gesloopt.

Dit detail van de kaart van Tideman uit 1710, waar grenzen samenvallen met grenzen die zijn ontstaan bij de aanleg van de kolonie Veenhuizen door de Maatschappij van Weldadigheid geeft stof tot nadenken.

Oude plannen de basis van de kavelstructuur van 1824?

Het plan van vervening, weergegeven op de kaart Veenhuizen van 1639, is na 1652, toen de poging tot vervening werd gestopt vanwege de tegenwerking van Groninger bestuurders³, kennelijk weer opgepakt, maar blijkbaar met in gedachten een andere structuur voor waterlopen en wegen en de daaraan gekoppelde verkaveling. Op de kaart van Tideman uit 1710 zien we haaks op de Schipsloot, ter plaatse waar op de kaart van 1639 is vermeld Wijken voor pramen langs de Grift, een Kruisdijk aangegeven. Dit wijst erop dat hier kennelijk een waterkering moest ontstaan. Deze is dan aangelegd om te voorkomen dat water in de richting van Groningen zou worden afgevoerd om zodoende problemen met de Groningers te voorkomen. De twee haaks op elkaar staande wegen op de kaart van Tideman, die beide doodlopen, waren kennelijk een begin van de nieuw gedachte kavelstructuur. De naar het noorden lopende weg kan een andere invulling zijn van de Veenhuizerdijk van de kaart Veenhuizen 1639. De latere Oude Norgerweg op deze plaats loopt ook, via de Veenhuizerbrug over de Slokkert, naar Norg. Tussen 1710 en 1832 is er nog een nauwkeurige meting van dit gebied geweest, weergegeven op de Franse kaart, Bande O 48 Norg, die in 1812 gereedgekomen is. Deze kaart geeft de situatie in Veenhuizen weer ongeveer 10 jaar voor de aankoop van dit gebied door de Maatschappij van Weldadigheid en laat ons dus zien hoe dit gebied er bij lag voor de ontginning en de verkaveling van het gebied zoals wij dat nu kennen.

Het detail van de Franse kaart van 1812 van Veenhuizen is afgebeeld met op de achtergrond in dunne blauwe lijnen de kadastrale kaart 1832. Op deze twee kaartlagen is bijgetekend het Veenhuizen van 1710 met de wegen, de twee gebouwen, het kerkhof met de bomen eromheen en de bomen langs de wegen en in het Brul. Voor de duidelijkheid zijn de gebouwen en het kerkhof met een symbool weergegeven (huisje en groene stip). Linksboven zien we de Schipsloot met haaks erop de Kruisdijk.

Op de Franse kaart zien we de gebouwen van 1812 als kleine rode vierkantjes getekend. Het kerkhof op de kaart van 1710 is het enige onderdeel dat precies samenvalt met de plaats van dit kerkhof op de beide andere kaarten. De wegenstructuur op

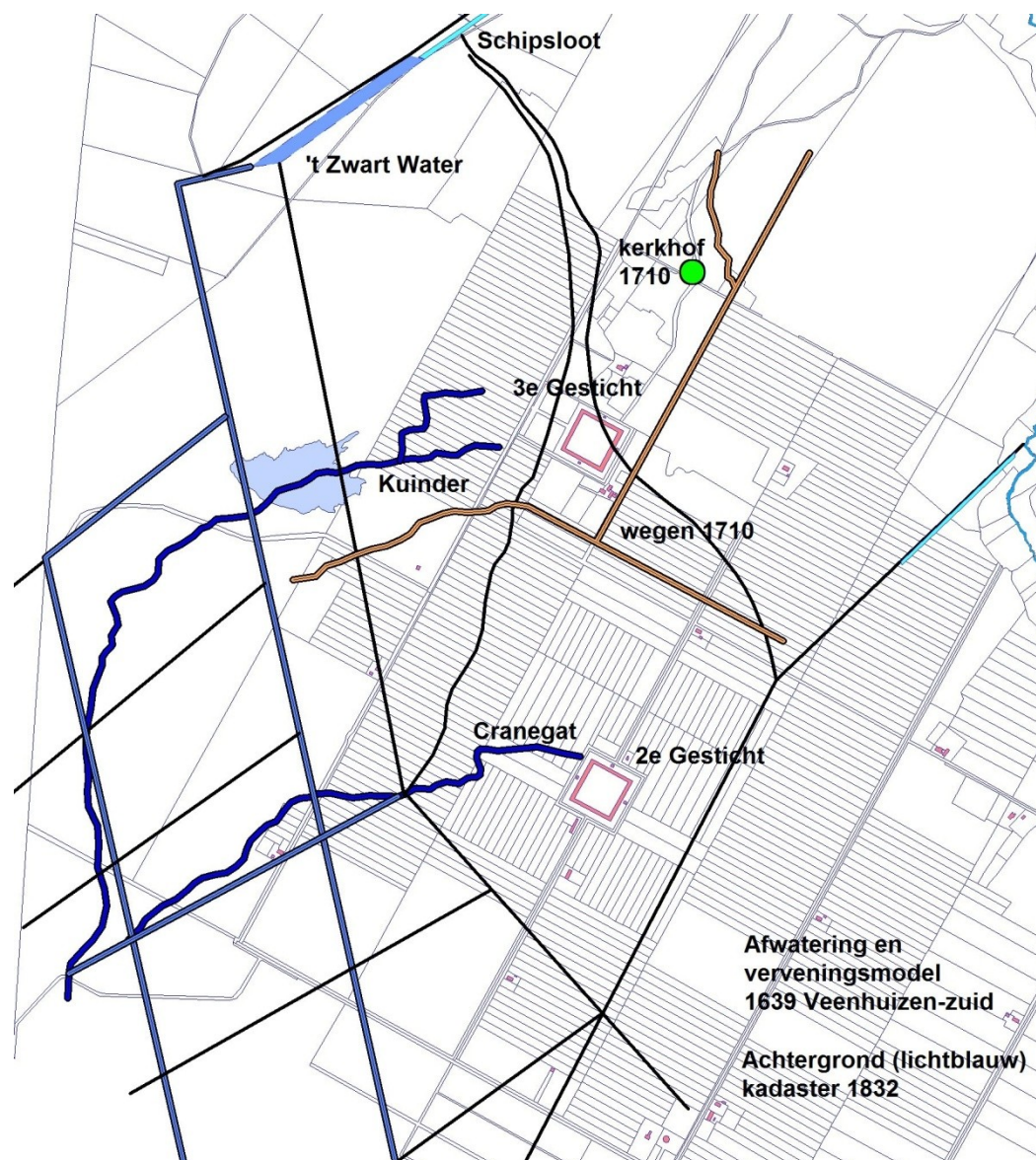
de kaart van 1710 valt niet samen met de wegen op de Franse kaart, wat je wel zou mogen verwachten, maar komt wel overeen met de kavelstructuur op de kadastrale kaart van 1832. De kaart van Tideman uit 1710 laat ons hier zien dat na 1652 de vervening, die toen kwam stil te liggen door tegenwerking vanuit de stad Groningen, niet is opgegeven. Dit is ook wel bekend uit bewaard gebleven stukken⁴. Zo kreeg de weduwe van der Donck in 1669 verlenging van zes jaar voor het in 1640 verleende octrooi. Op welke wijze er is gewerkt om het oorspronkelijke plan van 1639 uit te voeren is echter niets bekend. Kennelijk heeft men het oorspronkelijke plan om vanaf de Schipsloot te gaan vervenen, met de Schipsloot als richtinggevend voor de ongeveer evenwijdig lopende kavels, verlaten. De aanwezigheid van de Kruisdijk doet vermoeden dat men de afvoer van water in noordelijke richting wilde inperken.

³ J. Stienstra en G. Groenhuis. 'De Veenhuizer venen in de Gouden Eeuw: een mislukte Hollandse investering', Nieuwe Drentse Volksalmanak 101 (1984) 69-83.

⁴ Ibidem

De Kruisdijk kan reeds voor 1652 zijn aangelegd, gezien Van der Donck's opmerking tijdens een gesprek in juli 1852 met afgevaardigden uit Groningen dat het water uit de Veenhuizer venen via Friesland via de lage landen van Wepersche en Haule wordt afgevoerd. De kaart van Tideman uit 1710 doet vermoeden dat men de mogelijkheden tot waterafvoer in zuidelijke richting met een aangepaste verkaveling, zoals op het onderste deel van de kaart Veenhuizen 1639 summier is aangegeven, nader heeft uitgewerkt. Het wegenpatroon van deze kaart doet ook in die richting denken. Na 1710 is er kennelijk weinig gedaan aan systematische vervening en verkaveling. De Franse kaart van 1812 geeft te zien dat de rechte weg langs het kerkhof in de praktijk een iets ander tracé volgt. De enige op de kaart van 1710 aangegeven boerderij in Veenhuizen is niet meer aanwezig. We zien in 1812 zes gebouwen met omliggende bouwlanden op de toen waarschijnlijk meest geschikte plaatsen voor het uitoefenen van de landbouw in Veenhuizen. Van verveningactiviteiten, anders dan voor eigen gebruik, is op de Franse kaart niets te zien. In 1804 waren J. Lunsingh Tonckens en R. Hofsteenge eigenaar geworden van het deel van Veenhuizen dat in bezit was van de weduwe van der Donck. Het archief van Van der Donck zal toen in bezit zijn gekomen van Tonckens. Het is niet onmogelijk dat de inhoud van dit archief, na de overdracht van de grond door Tonckens aan de Maatschappij van Weldadigheid in 1824 medebepalend is geweest voor de wijze waarop Veenhuizen daarna is ontwikkeld. Een paar merkwaardige overeenkomsten tussen de kaarten van 1639 en 1710 en het ontwikkelde Veenhuizen na 1824 zien we op de hieronder weergegeven kaart.

We zien hier het zuidelijk deel van het verveningsplan 1639 en de wegen in 1710 samen op een achtergrond van de kadastrale kaart van 1832.

Te zien is dat de Maatschappij van Weldadigheid een zuiver haaks verkavelingsmodel heeft uitgevoerd waarin de haaks op elkaar staande wegen van de kaart van Tideman uit 1710 precies in passen. Maar er is ook nog iets te herkennen van de kaart van 1639. Het tweede Gesticht is gebouwd bij de oorsprong van het Cranegat en het derde Gesticht is gebouwd bij de oorsprong van de Kuinder. Toeval?? Waarschijnlijk niet.

De aanleg van de Kolonievaart en het Veenhuizer Kanaal in 1823 heeft een ontwikkeling van Veenhuizen in zuidelijke richting tot gevolg gehad. Het droogvallen van kanalen in de zomer was in die tijd een probleem

vanwege de snellere afvoer van overtollig water. Rondom de gestichten werden brede grachten gegraven en die moesten ook in droge zomers wel water houden. Op de plek waar rivieren ontspringen is de kans dat er altijd water

aanwezig is het grootst. Het is dan ook niet ondenkbaar dat het tweede en het derde gesticht juist daarom zijn gebouwd aan de oorsprong van het Cranegat en de oorsprong van de Kuinder.

Zeer waarschijnlijk heeft Johannes Tonckens, notaris en burgemeester van Norg, maar ook de bezitter van het aanwezige archief van de voormalige Hollandse Participanten en haar opvolgers in de vervening van 1639, geadviseerd bij het planontwerp van de kolonie Veenhuizen door de Maatschappij van Weldadigheid en bij het bepalen van de plaats waar de gestichten het best konden worden gebouwd in verband met de aanwezigheid van water.

In een artikel van André Huitenga⁵ krijgt men een goed beeld van de werkwijze van Johannes van den Bosch, de stuwende kracht achter de ontwikkeling van Veenhuizen en zijn relatie met Johannes Tonckens.

“Tussenpersoon bij de aankopen en volgens Johannes door zijn positie 'volstrekt noodzakelijk' is Johannes Tonckens, die al sinds 1811 de gemeente Norch, tegenwoordig Norg, bestiert, eerst als maire, nu als schout en notaris. Voor elke aankoop waarbij hij bemiddelt ontvangt Tonckens 100 gulden, maar ook als dat er bij geteld wordt, beschouwt Johannes 'deze koop als de voordeeligste tot nog toe voor de Maatschappij gesloten'. Dooreengenomen komen heideveld, bouw- en groenland gemiddeld niet boven de 30 gulden per morgen uit en dan krijgt men de gebouwen, een boerderij, een 'schoon huis', er voor niets bij. Bijkomend groot voordeel is dat er twee bevaarbare kanalen in de buurt zijn, de Haulerwijk die door Vriesland loopt en de Hoofdwijk, een aftakking van de Smildervaart die naar Norg voert. Kortom, concludeert Johannes, 'voordeeliger gelegenheid tot het aanleggen van kolonie kan wel nergens gevonden worden’.

Bebouwing tussen 1639 en 1824.

Nu we weten waar in 1710 gebouwen stonden in Veenhuizen is het mogelijk om een redelijk beeld te geven van de ontwikkeling van het oude Veenhuizen tussen 1639 (eerste nauwkeurige kaart van het gebied met bebouwing) en 1824 (het einde van het oude Veenhuizen door de aankoop van de gebouwen en grond door de Maatschappij van Weldadigheid). Er zijn vier momentopnames op kaart weergegeven. In 1639, 1710, de Franse kaart van 1812 en de kadastrale kaart van 1832. De Franse kaart is twaalf jaar voor de aankoop door de Maatschappij van Weldadigheid gemaakt en de kadastrale kaart acht jaar erna. De situatie in 1824 is dus niet exact weer te geven.

Om te kunnen beoordelen welke van de gebouwen die in 1832 in Veenhuizen aanwezig waren, kunnen worden gezien als vervangers van de erven die op de kaart van 1639 en 1710 voorkomen, kunnen we helaas geen gebruik maken van een kadastrale boekhouding. We zullen het moeten doen met hetgeen in aantekeningen en op de bekende kaarten is vermeld. De wijze waarop de erven op de kaart Veenhuizen 1639 zijn afgebeeld (als een schilderij met alle details) krijgt hierbij extra aandacht omdat het een aanvulling kan zijn op hetgeen schriftelijk bewaard is gebleven.

Het Pastoors Erf op de kaart van 1639.

Eén enkel gebouw met erbij getekend een kerkhof binnen de nieuw gedachte kavelstructuur, dus nieuw aan te leggen na vervening. Geen vermelding van de naam van de bewoner. Het kerkhof is er nooit gekomen. In 1710 werd op de kaart van Tideman op deze plek geen gebouw getekend. Zeer waarschijnlijk is het later herbouwd even ten noorden van het huidige gebouw aan de Bergveenweg, naast de huidige zesde wijk, goed herkenbaar op de Franse kaart van 1812. Dit gebouw past bij de beschrijving in het haardstedenregister van Norg-Veenhuizen 1742 waar staat vermeld: De Weeme Jan Roelofs half.⁶ De Weeme verwijst naar het erf waar de pastoor woonde. Het is de zesde en laatste

⁵ André Huitenga, 'Het Prille Begin van Veenhuizen (november 1822 - juni 1823)', te vinden op www.schackmann.nl/proefkolonie/Artikelen/PrillebeginVeenhuizen.html Geraadpleegd oktober 2010.

⁶ Oude Staten Archieven, inv.nr. 868 Haardstedengeld Norg: Veenhuizen 1742 pag. 3199

vermelding onder Veenhuizen in het Haardstedenregister en vanuit Norg gezien is dit erf ook het zesde in Veenhuizen. Dit gebouw, de Weeme, kan dus aangemerkt worden als een herbouw van het Pastoorserf op de kaart Veenhuizen 1639.

Het Esser of Camper Erf, weergegeven als landgoed op de kaart van 1639. De hier getekende situatie is niet de

feitelijke situatie in 1639. Alleen de twee bedrijfsgebouwen, in het midden en rechtsboven waren aanwezig. De kaart Veenhuizen 1639 is gemaakt als een plankkaart waar het resultaat na vervening en verkaveling is te zien met de bestaande en nieuwe gebouwen afgebeeld binnen de nieuwe erfgrenzen. Het gebouw linksboven is getekend als een landhuis en was in 1639 zeker niet aanwezig, maar zou daar verrijzen na vervening van het gebied. Een buitenhuis voor welgestelden zoals die in die tijd ook aan de Utrechtse Vecht zijn verrezen. Gebouwd door personen die rijk zijn geworden met de handel in koloniale waren. Nieuwe aanplant van bomen langs de begrenzingsen. En dat klopt met de aantekeningen die bewaard zijn gebleven.⁷ Uiterst links, in de lengte langs de nieuw aan te leggen Veenhuizer Dijk nog een gebouw dat in 1639 daar zeker niet aanwezig was.

Waarschijnlijk bedoeld als spieker (spicarium=graanopslagplaats), een gebouw om de derde garve en andere verplichtingen van de meiers van de erven op te slaan. Bewoner was Baert. (Bareld Markus?) Eigenaren waren in 1639 Arnoult Gijssels van Lier, Paulo en Francisco Coorner, Nicolaas Couckebacker en Hans Putmans, allen woonachtig in Delft. Zij hadden het gekocht van Gerrit Dijckmans en Albert van der Hell. De eerste was notaris in den Haag en de tweede burgemeester van Kampen. Daarvoor was het in bezit van Albert van de Keurbeke, burgemeester van Kampen. Gezien de naamgeving zal dit erf vroeger behoord hebben tot het bezit van het klooster te Essen bij Haren in Groningen. Op de kaart van 1710 niet meer herkenbaar. De gebouwen zullen later herbouwd zijn op twee andere plaatsen, één ter plaatse van het huidige boerenbedrijf aan de Bergveenweg en één ter plaatse waar nu de Jachtweide staat aan de Stoomweg, hoek Oude Norgerweg. In het haardstedenregister van Norg-Veenhuizen 1742 en later te vinden als vijfde en vierde vermelding.⁸

Het Grote Camper Erf. Ook dit erf is op de kaart van 1639 weergegeven als landgoed. Links en in het midden twee

bedrijfsgebouwen. Rechtsonder in de hoek een fraai landhuis, dat daar in 1639 zeker niet aanwezig was. Een fraai toegangshek en boombeplanting langs twee grenzen. Bewoner was Pieter Hendrik. Eigenaren in 1639 waren Cornelis Musch en Gerrit Maes. De eerste was griffier van de Staten-Generaal en de tweede was juwelier. Beiden woonden in den Haag. Zij hadden het gekocht van Gerrit Dijckmans en Albert van der Hell. Laatstgenoemde was burgemeester van Kampen. Eerder was Egbertus Upkena, burgemeester van Groningen, eigenaar. Links in de hoek zien we op de tekening het vervallen Groninger Erf. Pieter Hendrik

bewoonde ook dit erf dat eveneens in bezit was van de Upkena's. Op de kaart van 1710 waarschijnlijk weergegeven als het gebouw aan de oost-west getekende weg. De gebouwen van 1639 zullen dan zijn afgebroken en verplaatst. Waarschijnlijk heeft later herbouw plaatsgevonden aan de (latere) Hospitaallaan, ten noorden van de Eikenlaan, en aan de (latere) Eikenlaan tegenover het latere kerkhof, waar ook nu nog een boerderij staat. In het haardstedenregister Norg-Veenhuizen 1742 en later als derde en tweede vermelding.⁹ De verplaatsing van een gebouw naar de Eikenlaan kan ook worden gezien als een vervanging van het vervallen Groninger Erf van de kaart van Veenhuizen uit 1639.

⁷ J. Stienstra en G. Groenhuis. 'De Veenhuizer venen in de Gouden Eeuw: een mislukte Hollandse investering', Nieuwe Drentse Volksalmanak 101 (1984) 69-83.

⁸ Oude Staten Archieven, inv.nr. 868 Haardstedengeld Norg: Veenhuizen 1742 pag. 3199

⁹ Ibidem

Het Broeninger Erf, in 1639 weergegeven als één enkel gebouw met stookhok en (kap)schuurtje. Bewoner was Hendrik Pieters. Het erf is of is in bezit geweest van de familie Lunsche. Herman Lunsche was getrouwd met Frekyen Bronneygers (huwelijksdatum omstreeks 1610) afkomstig uit Bronneger bij Borger. Het is niet ondenkbaar dat deze boerderij aangekocht of gebouwd is met geld van de familie Bronneygers en zo aan de naam is gekomen. Op de kaart van 1710 niet direct herkenbaar, maar het zou het gebouw kunnen zijn dat in de Brul is getekend. Herbouwd aan de Westerveldse kant van de Slokkert. Mogelijk daarna verplaatst naar de (latere) Eikenlaan te Veenhuizen. Op de Franse kaart van 1812 nog goed herkenbaar, maar op de kadastrale kaart van 1832 verdwenen. De plaats is te vinden in het perceel direct ten oosten van het kerkhof aan de Eikenlaan.

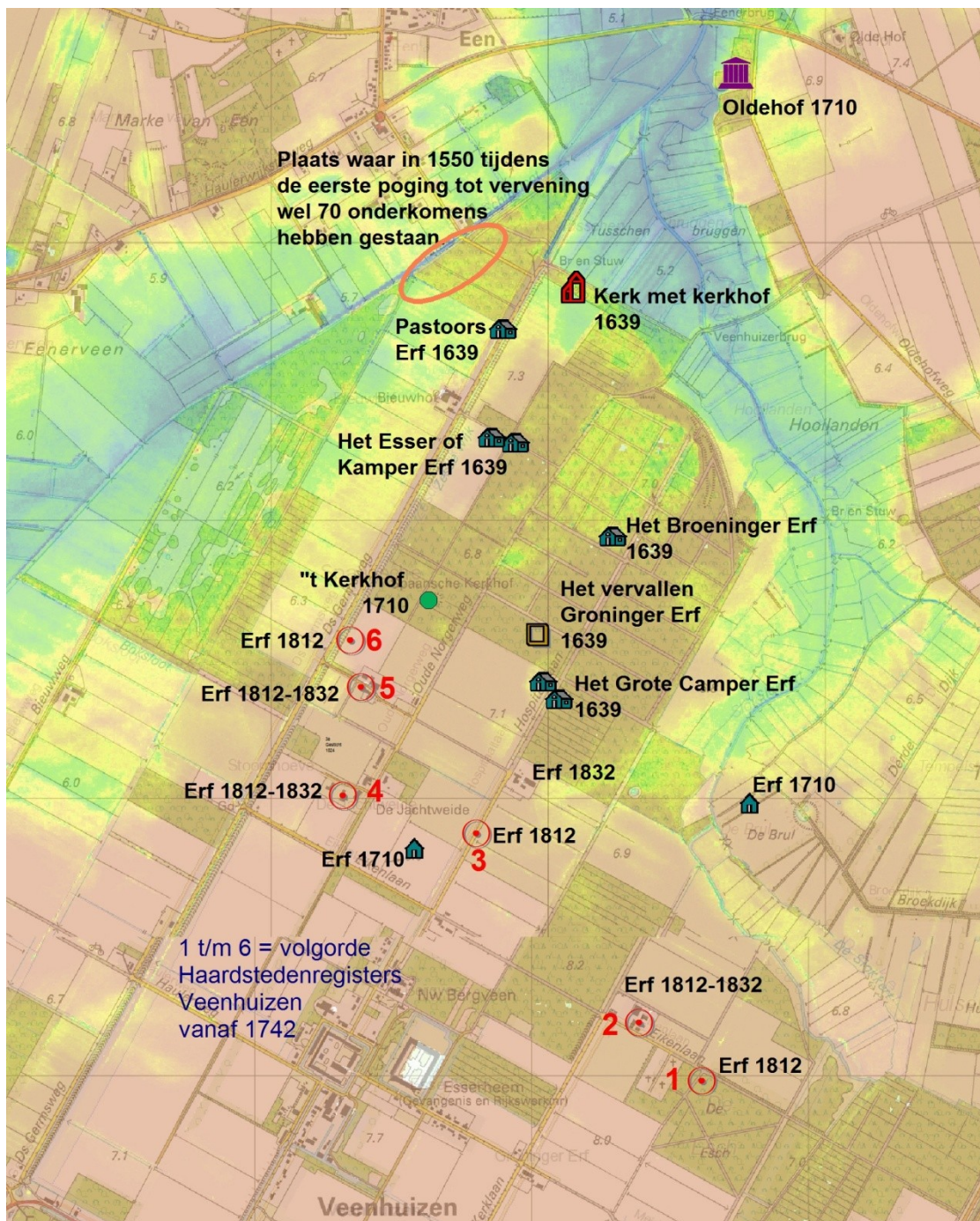
Het Veenhuizer kerkhof in 1639 en de kerk. Op de kaart afgebeeld als kerk met rondom een aantal bomen. De kerk was nog aanwezig in 1639 maar zonder klok. Die is er uit gehaald rond 1600. De aanduiding op de kaart als Veenhuizer kerkhof en niet Veenhuizer kerk met kerkhof geeft aan dat de kerk waarschijnlijk niet meer in gebruik was. Waarschijnlijk is de kerk even voor 1660 geheel afgebroken daar volgens een verklaring van 1660 de kerk niet meer bestond¹⁰. De kerk had hier kennelijk geen bestaansrecht meer. Het kerkhof is daarna verplaatst naar een drogere plek aan de toenmalige zandweg tussen Een en Veenhuizen, de plek die nu bekend staat als Spaans Kerkhof. Daarbij zijn vermoedelijk de nog aanwezige oude graven met de grafstenen overgebracht. Veel personen zullen daarna hier niet zijn begraven, waarschijnlijk zelfs geen enkele. Men ging naar Norg om de doden te begraven op het kerkhof aldaar. Een bisschoppelijk register uit 1440 maakt melding van drie erven, waaronder het erf van Jan Wemels.¹¹ Dit duidt op het bestaan van een Weeme of Pastoorserf. De stichting van een kerk in Veenhuizen heeft dus voor 1440 plaats gevonden. Het gebied Veenhuizen en ook Een was in die tijd kerkelijk bezit. Het kunnen kloosterlingen geweest zijn die de kerk hebben gebouwd, mogelijk kloosterlingen van het klooster te Essen bij Haren, gelet op de naam van één van de Veenhuizer erven, het Esser Erf. Een mogelijkheid is ook dat deze kerk een binding had met de Oldehof. De plaats van de kerk op de kaart van 1639, ten westen van de Slokkert, ligt ongeveer tegenover de plaats ten oosten van de Slokkert, waar volgens de kaart van Tideman uit 1710 de Oldehof was gelegen. Bij de inrichting van het gebied Veenhuizen door de Maatschappij van Weldadigheid na 1824 zijn de in het terrein toen nog mogelijk aanwezige overblijfselen van de kerk en andere gebouwen in dit gebied bij het inrichten en egaliseren van de landbouwkavels ondergewerkt.

¹⁰ V.T. van Vilsteren. Het Spaanse Kerkhof. Relict van een verdwenen dorp. Waardeel 3 (1994) 17-21

¹¹ E. Pelinck. Veenhuizen een buurtschap in het kerspel Norg tot 1825. Niet uitgegeven manuscript. Norg 1989. Aanwezig in Drents Archief.

Kaart met een overzicht van de ligging van de gebouwen volgens de kaarten uit 1639, 1710, 1812 en 1832.

Deze kaart is een samenstelling van de topografische kaart en de actuele hoogtekaart. De nattere en drogere gebieden zijn dan beter herkenbaar.

De op de kaart aangegeven plaatsen waar gebouwen hebben gestaan tussen 1639 en 1832 zullen waarschijnlijk niet de enige zijn. Het grote aantal jaren tussen de vervaardiging van de eerste drie kaarten is zo groot dat tussentijds best afbraak en nieuwbouw plaats gehad kan hebben. Al was het alleen maar als gevolg van brand. Maar vooral de vernatting van het gebied na 1652¹², toen de Schipsloot over een lengte van 300 meter is dichtgegooid door de

Groningers, zal de aanleiding zijn geweest voor verplaatsing van de bedrijven naar de drogere gebieden meer zuidwaarts.

Slotbeschouwing.

De eerste bewoners van het oude Veenhuizen hebben zich gevestigd ten zuiden van Een, in de noordpunt van een relatieve hoogte waar twee laagtes bij elkaar komen, de laagte waar later de Schipsloot is gegraven en het stroomdal van de Slokkert. Rond 1390 inde de leenman Rolof van Steenwijck de boterpacht in Veenhuizen en in 1395 wordt ook een Bartolt Knasse ter Venne vermeld in de registers van de bisschop van Utrecht. Dat betekent dus dat er toen in ieder geval één erf in Veenhuizen aanwezig was. Dezelfde registers vermelden rond 1440 de aanwezigheid van drie erven. Een kleine nederzetting aan de rand van een groot veengebied. Rond 1550 is de eerste poging gedaan tot grootschalige vervening, waarbij als eerste activiteit de Schipsloot is gegraven. Deze activiteit trok

¹² Ibidem

vele arbeiders aan die zich hebben gevestigd langs de Schipsloot ter hoogte van de plek waar zich het Pastoors Erf bevond, zoals weergegeven op de kaart van Veenhuizen uit 1639. Hier stonden de ongeveer 70 woningen genoemd door getuigen op de goorsprake van 6 september 1652 te Vries.¹³ “*Aldaer bint wel 70 á 80 mansiones ende woningen west*” geeft aan dat het hier onderkomens (keten en hutten) betreft voor de arbeiders die betrokken waren bij het graven van de Schipsloot rond 1550 en het vervenen van de naastgelegen gronden en de woningen voor de aangetrokken bazen. Na het mislukken van deze vervening zullen de arbeiders en andere betrokkenen bij deze vervening naar elders zijn vertrokken. Bij de tweede poging tot vervening tussen 1639 en 1652 was de verplaatsing van het kerkhof naar het perceel ten zuiden van het Pastoors Erf een onderdeel van het verveningsplan. Het Pastoorserf was hoger gelegen dan het gebied nabij de kerk, waar de nattere ondergrond kennelijk een probleem aan het worden was. Na 1652, toen de Groningers hardhandig de vervening hadden gestopt en voor 1710, toen het gebied door Tideman in kaart is gebracht, zijn de kerk en de erven die op de kaart van 1639 voorkomen, verdwenen, vermoedelijk door natuurlijke oorzaken (verdere vernatting)¹⁴ en vanwege een andere aanpak van de vervening om mogelijk nieuwe problemen met de Groningers te voorkomen. De kaart van Tideman uit 1710 wijst in die richting. De op de kaart van 1639 vermelde Veenhuizer dijk is verder naar het oosten toe aangelegd dan oorspronkelijk de bedoeling was, ter plaatse waar nu de Oude Norgerweg loopt, met haaks erop een dwarsweg. Deze nieuwe Veenhuizer dijk splits het gebied in twee delen. Ten westen de gronden die behoren bij het Pastoors- en het Esser Erf en ten oosten de gronden die behoren bij het Broeninger en het Grote Camper Erf. De sloop van de kerk heeft plaatsgevonden vòòr 1660 volgens mededelingen uit 1660¹⁵. Het kerkhof is na 1660 en voor 1710 verplaatst naar de plek die later in de volksmond Spaans Kerkhof werd genoemd. Het is mogelijk dat graven met inhoud zijn overgebracht naar dit nieuwe kerkhof. Daarbij zullen ook de bovengrondse grafbedekkingen, voorzover aanwezig, zijn meegenomen. Het hele gebied is na 1824 bij de herinrichting door de Maatschappij van Weldadigheid, grondig op de schop geweest en al het aanwezige materiaal dat ongeschikt was om een goede bouwvoor te krijgen zal zijn ondergewerkt in het terrein, meestal in de lage delen. De in het artikel van van Vilsteren vermelde opgravingen doen ook in die richting denken. Niets wijst erop dat bij dit kerkhof van 1710 ooit een kapel heeft gestaan. Als dit wel het geval zou zijn geweest dan was deze plek zeker op de kaart Veenhuizen 1639 aangegeven. Kerkhoven waren (en zijn nog) heilige plaatsen die op oude kaarten altijd werden aangegeven. We kunnen stellen dat het Veenhuizen van nu is geworden zoals de opdrachtgevers van de makers van de kaart van 1639 voor ogen hadden. Een rechtlijnige verkaveling met enkele fraaie gebouwen op de huiskavels en mooie randbeplantingen.

¹³ Ibidem

¹⁴ Ibidem

¹⁵ V.T. van Vilsteren. Het Spaanse Kerkhof. Relict van een verdwenen dorp. Waardeel 3 (1994)